

8735

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK
UPPSALA

—
Landsmålsarkivet
—

Dalarna

Årstadalen an

Frost, J. 1935.

ULMAs frigel. M. 82 Matordning och
brödsreder.

13 H. 4:

L. L.

Exc. S. B.

8735

Svar på frågelista M. 82. Matordning och bordsseder.

Dalarne.

Alvdalen.

J. Frost.

Ink. 26/8 35.

Obs. Gysa
v.

1. Mål, härmed åsyftas en måltid vilken som helst.

Baid et måls vänta till måltiden. Detta kann sägas till en som kräver mat måmillå, mellan måltiderna.

2. Om en dålig måltid säges, ed war bar nåd skvambel eller nu logum wi fer rovin. Om man mot sin vilja trugas äta säges ~~att~~ wart traugad. Om god måltid säges jag fick ett riktut busmål. Ig åt sos ien suoltn varg.

3. Tid för måltid heter jätudags.

4. Tiderna mellan två måltider, under dagen ~~kallas~~ bietstjör.

5. Vid hunger mellan måltiderna sade man att man tog sig en bitå. Litet mjukt tunnbröd vari man rullade in lite sovel.

7. Vintertiden steg man i regel upp vid sextiden på morgonen.

Efter uppstigningen förtärdes av männen en liten tumlare brändvin och en smörgås. Kvinnor och barn fingo åtnöjas med en kopp mjölk eller dricka samt en smörgås i burgnare hem. I fattigare hem fick man nöja sig med en strömingsbitå en i mjukt tunnbröd inlindad strömming. Hade man tillgång på annan fisk användes dessa.

bekräfta

fi

ULMA 8735. J. Frost. 1935
DAL. ALVDALEN
Frågl. M 82

Matordning och bordsseder. 2.

Mellan klockan åtta och nio åts det första målet för dagen detta kallades bradda, det bestod oftast av någon välling med bröd, mess-smör och ost. Middagsmålet åts mellan ^{Folkr}~~elva~~ och ett och utgjordes av kött eller fisk samt potatis, rovor eller kål, ibland kål och rovor kokade samman. I fyratiden åt man otn, om något kvarblivit sedan middagen förtärdes det nu. Annars tillreddes påkåsa potatismos med fläsk. I sjutiden åts nåtwerd bestående av gröt och mjölk eller stjyr tjockmjölk.

8. Under sommaren vid slåttern stego karlarna upp vid två, tre, tiden, förtärde litet brändvin och smörgås eller brödbit samt voro ute och arbetade tills kvinnfolken kommit upp och kokat en vattvälling vid sextiden då de gingo in för att äta, sedan följde måltiderna såsom förut sagts.

9. Kosthåll kallades matrieda. ^{eller kuoostollda.} Någon skillnad för maten om söndagarna förekom icke annat än vid middagen då det var vanligt att man fick suodvattned köttsoppa med bluodkuorv, blodkorv, bluodklimp, blodklimp eller klubban mjölkklimp.

ULMA 8735. J. Frost. 1935
DAL. ÄLVDALÉN
Frgl. M 82

Matordning och bordsseder. 3.

När främmande kommo till gården och helst när det var bättre folk skulle naturligtvis dessa förplägas med något sidiels, särskilt av det bästa man ägde.

10. Sauvel sovel var dels busauvled fäbodsovel som var smyöred smör, myss-smyöred messmör eller mesost, uosten ost, syötuosten sötost småuosten småosten; dels, pärsauvled hit räknades kött, fläsk och fisk. Tjyöted, flestsed og fistsin.

Av getterna erhöles djietmyss-smöred och djietuosten.

Sammansättningar för namn av kärl förekomma t. ex. sauvel-estsed sovelask, grötsauvelkapp grötsovelskål.

Vid brist på sovel sades att det var sauvellost.

Sauvlut sovligt säges om det som är gott, smakar gott och är ap-
titligt.

Med Gusslån gudslån menas all mat.

Att äta enbart en sort kallas t. ex. mol sauved, mol bröd.

När man åt flera rätter sade man om den första att man skulle buottn firi eller jät firi, bottna före eller äta före. Om andra

bottna före
äta före

Matordning och bordsseder. 4.

rätten sades att man skulle legg å lainuondn lägga på stängaren.

lan-vänd

12. Masjäkk, matsäck härmed menas den medförda maten.

För förvaring av maten under färden användes masjäkkbö'n
eller masjäkkspann.

Den medförda matsäcken kallas nista man sade nist-i eller
nist aut kalln. For man till fots bars denna i bögen, åkte man
efter häst var det vanligt att medföra maten i spannet.

nista-i

Under handelsresor medfördes i regel icke matsäck, maten
tillbyttes mot någon av handelsvarorna.

De gamla gubbarna som gingo i Norrland plögade berätta,
att de bytte sig till en måltid mot en aingelsknål eller tvär
stuknuppnåler, en engelsk synål eller två stora mässingknappnålar.

Vid forkörning och skogskörning medfördes matsäck. Denna
bestod av bröd nistkakur, smör, messmör och ost samt någon torkad
fårbog samt dessutom någon mjölkflaska. Vid långa färder t. ex.
forkörning mellan Djäväl Gevle och Trunden Trondhjem medfördes
även tispautflaska^a tennspautflaskan med brändⁿvin.

flaska

ULMA 8735. J. Frost. 1935
DAL. ALVDALEN
Frgl. M 82

Matordning och bordsseder. 5.

Valljonet medförde i gäslböem sin matsäck för dagen. Matsäck-
en bestod av tunnbröd, ett estje med smör, messmör och småost
samt en åvstopflask halvstopflaska med mjölk, geslflaska.

13. Den mat som användes för matsäck kallas nistjätå. Om den som
skulle leva på matsäck sades han skall livå å nistun.

15° När man endast nistade sig för kortare uppehåll borta, tog
man en smörgås i fickan det kallades tågå ien bitå i fikku.

Då Betts Lass högg timmer på vintrarna plögade han som mid-
dag medföra tre eller fyra koldpärur kalla potatisar som han bar
i byxfickan för att de ej skulle frysa, detta var allt som ut-
gjorde hans middagsmål.

16. Vanligt var att besökande barn fingo något brödstycke med
sovel då de kommo till någon gård under en måltid.

Från min barndom minnes jag många, särskilt gamla kvinnor
som gingo omkring i gårdarna och windes matn, mor brukade då riwa
itu en brödkaka lade in däri smör, messmör och söt - eller småost
och gav dem det i händerna. De plögade hava förklädet uppknutet

ULMA 8735. J. Frost. 1935
DAL. ALVDALEN
Frgl. M 82

Matordning och bordsseder. 6.

så att det bildade en påse, häri stoppade de ner/ det de fått och fortsatte till nästa gård.

När ystning försigick var det vanligt att såväl husets folk som besökande fingo uostmause en hopkramad bit ost hämtad direkt ur kitteln.

När pojkarna besökte fäbodkullorna skulle det hava ansetts som en stor underlåtenhetssynd om kullorna ej skulle bjudit på både stora och sovliga uostmájser.

17. Från resor hemförda godsaker benämndes som t. ex. marknas - epple marknadsäpplen, Falufikur fikon från Falun, medan man om mera rejäl mat kunde säga: Nu fingo vi allt lystmatén.

Min mor brukade berätta, att i hennes barndom fingo de smör på brödet endast om lördagskvällarna. På lördagen brukade mormor kärna och då avtogs en klick lagom stor att fördela bland husets folk. Resten av smöret sändes till Falun och försåldes.

Till lördagsmiddag fingo de dock flätgåse, tjinnad fläter grädde som en stund kärnats och avtagits förrän det gryssläys

ULMA 8735. J. Frost. 1935

DAL. ALVDALEN

Frgl. M 82

Matordning och bordsseder. 7.

d. v. s. förrän smörbildningen börjat. De fingo var sin voktjuov, skumslev i sina träskålar. I stället för smör i vardagslag fingo de breda rude'n, rågdeg på brödet. Denna var söt och god och barnen åto den gärna.

Det var alltid vanligt att smöret utdelades till familjemedlemmarna. Alltså var sin smörklick på ett brödstycke.

Då en hungrig person betraktar en ätande, brukar han säga: Ed sir rient aut so guott so wattned lop ringum tenner. Det ser rent ut så gott så vattnet rinner omkring tänderna.

II Bordsseder.

Bordsbön kallas leså fer matn.

Bordsbönen lästes i regel tyst dock förekom att något utav barnen fick läsa den högt, den läsande skulle då stå vid bordet. Alla vid bordet knäppte under läsningen sina händer. I de hem där husfadern var särskilt from läste denne bordsbönen och knäppte händerna kring skedskaftet.

19. Husfolket intog vanligtvis frukost och middag sittande kring

Matordning och bordsseder. 8.

bordet, kvällsvarden plögade man intaga sittande kring spisen där grötgrytan stod placerad.

Varje person hade sin egen träsked och träkopp vari man hade mjölken. Man tog gröt på skeden ur grytan tog litet mjölk till och åt. Detta upprepades tills dess alla fått vad de ville.

20. Vid bordet hade husfadern alltid sin bestämda plats, företrädesvis vid ena av bordets kortsidor. De övriga familjemedlemarna hade inga bestämda platser. Husmodern satt dock mycket sällan vid bordet. De gamla, far och morföräldrar även som dier so djing å sokken, de som gingo omkring på socknen för att få sin föda, rotehjon, plögade sitta på ^{sl} lilsbaink eller något säte.

Det fanns personer som under måltiden sutto med mössorna på, men dessa ansågos för mycket gudlösa och det sades om dem att dier stupp i åtu i ettu att de stoppa i maten i mössan. *Com stoppa i*

Kvinnorna plögade lossa på huvuddukens knut under hakan och skjuta duken bakåt.

21. Varje medlem av husället hade sin särskilda sked och skål.

ULMA 8735. J. Frost. 1935
DAL. ALVDALEN
Frgl. M 82

Matordning och bordsseder. 9.

Den mat som åts med sked kallas supanmatn och kuoknindje samt suod. Sådan mat serverades alltid direkt ur grytan eller kitteln i vars och ens skål.

Namn på skålar funnos t. ex. byönnskolln, rettwidåkappin, svarvadvkappin, spautkappin, yötsa, den skål jag som barn använde kallades rwaidkappin och var gjord av vackert flammigt masur.

Sedan skeden slickats ren sattes skeden upp i skiedkrambled där var och en hade sin bestämda plats.

Sedan skålarna använts och slickats rena stälptes dessa upp på skälill under skedkramlet.

De älsta nu levande minnas då kniv och gaffel ej användes.

22. Såväl smör som kött delades ut till var och en som skulle äta och lades på ett brödstycke. Av brödet bröts eller revs en bit med vilken man skrapade något från smörbiten, köttet höll man i fingrarna under det man åt. I skålar hade man messmör, sötost och småost och en träsked varmed man öste detta på brödet.

När man åt mjukt tunnbröd rullades detta ihop till en bitå inn-

Skålhylla

ULMA 8735. J. Frost. 1935
DAL. ALVDALEN
Frgl. M 82

Matordning och bordsseder. 10.

erst låg då alltid sovlet.

23. Om ett mycket belamrat bord sades, ed sir aut sos an edd a ryört min storem. Det ser ut som om man rört med käppen.

Röra v.

Om ett ~~torftligt~~ matbord sades ed sir aut sos stammed edd a gaid uppå buorde. Det ser ut som isdammen skulle ha gått uppe på bordet. Uttrycket att stammed har gått har använts och användes ofta om något tomt eller om saker som flyttats från sin plats.

Stamm n.

bet. 1.

En gammal gubbe brukade säga om sin penningpung: Pundjin ir tuöm sos stammed edd a gaid gainum an. Pungen är så tom som ~~stammed~~ *isgrylen* skulle ha gått igenom honom.

25. Det ansågs opassande då barn började gnola under måltiden så man förmanade: Itje al du gnål sos djieter djärå dar dier jätä. Inte skall du gnola som getterna göra då dom äter.

Att frata under måltid ansågs även opassande, men om den skyldige ursäktade sig med att han därmed ville prisa matmor var saken sonad.

Rapning vid bordet var ingenting som var värt påtalas.

ULMA 8735. J. Frost. 1935
DAL. ALVDALEN
Frgl. M 82

Matordning och bordsseder. 11.

Jag minnes en gubbe som rapade mycket högljutt vid varje måltid.

För varje gång yttrade han: Wi ur ed smukkner ad. Man sade: mett riper, stinn fräter og spraingd spair. Mätt rapar, stinn fratar och sprängd spyr.

26. När man efter middagen vilade kallades sov midag ävenså wail matn vila maten. Vilan var i regel en timme.

Ribb Anna tilllät icke sina tjänare någon middagsvila, utan befallde dem till något arbete genast efter måltiden. Så sade hon en gång till sina slätterdrängar då de reste sig från bordet:

Gaid aut og mukid graistjittan mes wailid midag. Gån ut och skott-
en ut i svinkjitten medan ai vilar midag.

gris-katte

Valkullan hade i de flesta fall en småkulla eller småpojke till hjälp vid vallningen, denna brukade få vaka under det att valkullan tog sin middagslur. När kreaturen hade vilat och lämnade sovuolln väcktes valkullan av sin medhjälpare.

27. När en besökande kom in i en gård under måltiden kunde han anse det opassligt och ursäktade sig med ett: Ässanas ig kumb

asch inkog

ULMA 8735. J. Frost. 1935
DAL. ALVDALEN
Frdl. M 82

Matordning och bordsseder. 12.

^rrätt uppi ^dätud id. Ässanas jag kommer rätt upp i maten åt er.

De som kommo långväga samt de som gingo omkring för att be om mat fingo alltid någon bit från bordet. Sådana som borde hedras fingo sätta sig till bords, under det andra fingo sin bit i händerna.

En kringvandrande småsnurrig gammelgosse som ideligen vandrade omkring brukade ofta äta sig sjuk då han blev bjuden på mat. Han brukade då börja gråta och jämrade sig: Oj oj oj, än al ig svelt mig sjuokan og en al ig jätå mig sjuokan. Ollder får ig åvå nog ellsu. Oj oj oj, än skall jag svälta mig sjuk och en skall jag äta mig sjuk. Alldrig får jag hava någon hälsa.

Ribb Anna hade klautkalas traskalas. Hon bjöd de tillstädeskommande ^{na}kvinnorna på kaffe med dopp med orden: Duonid fram idad buorde og duppir, mettan id og tagid wesain skuorpu lärid int so kringt id få dupp nod. Ordna fram er till bordet och doppen er mätta och tagen varsin skorpa ni lär väl inte så ofta ni få doppa.

Om någon, vanligen helst barnen, klandrade maten och menade,

Matordning och bordsseder. 13.

att den ej var god nog kunde den tillrättavisas sålunda: Jät du,
ed dug sakt a dig. An lär int småkå så guod lurtn eld.

Ät du det duger sagt åt dig. Han lär inte han smaka så gott
lorten heller.

Trots det att man så noga slickade både skål och sked efter
måltiderna diskades dessa varje lördagskväll.

Diskningen tillgick så , man satte en stor kittel med vatten
på elden vilket kokades upp. Skålarna och skedarna lades i det
kokande vattnet och fingo koka en stund, sedan skrapades de både
ut och invändigt med stjäfte fräken varefter de sköljdes och
stjälptes upp på sin hylla. Genom denna procedur blevo skålarna
och skedarna av nötning släta och tunna.

Ett ordstäv säger: An så int jät sig mett, slätser int sig
mett.

Den som inte äter sig mätt, slickar inte sig mätt.

Älvdalen i augusti 1935.

J. Frost.